

Háromszék gazdasági fejlődése a 19. század második felében és a 20. század első éveiben

(Kivonat)

A dolgozat röviden összegezi Háromszék gazdaságfejlesztési eredményeit az 1848–49 utáni fél évszázadban. A legjelentősebb kincs, az erdővagyon hasznosítására előbb üvegputák létesültek, majd gömbfát termeltek ki és fűrészárut állítottak elő több helyen. Az altalajkincsekben viszonylag szerény vidéken elsősorban szénkitermelésre, Barót környékén kerül sor, az 1870-es évektől. A mai értelemben vett gyáripar Sepsiszentgyörgyön valósul meg először (Első Székely Szövőgyár, Dohánygyár). Az ásványvizek és mofetták gyógyfürdőhálózat kiépülését tették lehetővé (főleg Előpatak, Kovászna fürdőjele jelentős).

1.

A gazdasági, társadalmi elmaradottság és a tőkehiány miatt a gyáripar nehezen tudott meghonosodni Háromszéken. A népi és kézműipar azonban igen elterjedt foglalkozásként útték faluhelyen és városon egyaránt. Kézdivásárhely jelentős céhes kisipari központnak számított, itt a kereskedelem is fejlett volt. Az első céhek a 16. század végén és a 17. század derekán alakultak, és ezek elsősorban a bőr megmunkálásával foglalkoztak. Háromszék ipartörténeti krónikájában az úttörő szerep az üvegyártásnak jutott.¹

A zalánpataki és bükszádi üvegcsűr tipikusan feudális jellegű földbirtokosi kezdeményezésként született.² Létesítésüknek elsőrendű célja a felhasználatlanul fekvő, másként nem értékesíthető hatalmas erdőségek fatartalékának hasznosítása volt. Mi sem bizonyítja ezt jobban, mint hogy a KÁLNOKI, MIKÓ, illetve a MIKES

családokat elsősorban nem a termelés után befolyó haszon érdekelte, hanem a létesítmények bérbeadásából származó kisebb, de biztosabb jövedelem. Hasonló helyzettel találkozunk a zágonbárkányi üvegcsűr esetében is, ahol a tulajdonos, BARTHA Károly is a kényelmesebb bérbeadás lehetőségét választotta. Amíg azonban az előbb említett huták üzemeltetéséhez szükséges famennyiség a tulajdonosok erdejéből került ki, addig a zágoni üvegcsűr tulajdonosa a falu köz-erdejéből vásárolta meg a szükséges famennyiséget.³ Az üvegyártással párhuzamosan a huták a közelében a hamuzsírforrás is meghonosodott.

A háromszéki üvegipari létesítmények közül a leghosszabb ideig működő és méreteiben is legnagyobb a bükszádi volt. Érdekes módon, majdnem mindenütt, ahol említik, úgy került szóba, mint a MIKES család tulajdona, noha a huta mint MIKÓ alapítvány indult, és a 19. század közepén (1847), házassági hozományként került a MIKESek tulajdonába.⁴ A gyár tevékenysége a század végéig zökkenőmentesen folyt, leszámítva az 1885-ös nagy tűzvészt, amikor épületei megsemmisültek. 1898. október 15-én az üvegcsűr ideiglenesen beszüntette termelését. Az idegen földről hozott nyersanyagok okozta költségek, az osztrák és cseh üvegipar konkurrenciája, a külföldi piacok elsekélyesedése járult hozzá a gyár csődbejutásához.⁵ Az ipartelep működésének utolsó felvirágzása 1907 és 1914 közé esik.⁶

A gyár készítményei a mindenkori igények kielégítésére törekedtek. A múlt század közepe táján főleg metszett poharakat, üvegkanacsókat, likőrös készleteket, palackokat készítettek, egyszerű sima üveget, de igényesen metszett és festett tárgyak formájában is. A század végére az ásványvízfogyasztás megnövekedésével a forgalmazó cégek részéről egyre nagyobb érdeklődés mutatkozik az ásványvizes palackok iránt. A bükszádi üvegyárnak sikerült jórészt kiszorítani a piacról a Csehországból importált üveget. A sikerhez nagymértékben hozzájárult ALBERTINI Géza művezető ügyködése a közeleső nyersanyagforrások felkutatásában. Addig a kvarcot jórészt Csíkból, kisebb mértékben Csehországból hozták. A palackok gyártásához azonban

* Acta (Siculica) 2006/2, T3, Sf. Gheorghe, Sporturilor 8A, RO-520085

** Székely Nemzeti Múzeum, Sf. Gheorghe, KÓS Károly 10, RO-520055



megfelelő volt a közeli Zsombor patak melletti terasz andezites homokja is.

Ugyanebből a nyersanyagból készültek gyógyszerári palackok és romániai megrendelésre sörösüvegek is. A 19. század végén és a 20. század elején a felsorolt tárgyak mellett háztartási célokra készítettek uborkás, pálinkás, literes és decis üvegeket, vizes, boros és pálinkás poharakat, asztali és ivókészleteket, talpas poharakat, virágvázakat stb. A gyár alkalmazottainak száma 60–80 között váltakozott, termelése pedig a múlt század végén elérte a 100 000 forint értékét.⁷

1847-ben Zágon határában BARTHA Károly földbirtokos a Bárkány nevezetű kaszálóján üvegsűr építéséhez kezdett. A zágoni faluközösség 1848-ban már 400 forint bükkerdőt jelölt ki az üvegsűr számára. Mint ahogy már szokássá vált az ilyen létesítmények esetében, a huta irányítása FILTS József bérlő kezébe került. Az üvegsűr körüli munkák: bükkfa kitermelése és elszállítása, valamint a hamuzsír főzése komoly megélhetési lehetőséget jelentett a zágoniak számára. A kezdeti sikerek és jó piaci lehetőségek ellenére a Romániával való vámháború 1886-ban csődbe sodorta a vállalkozást. Hasonló története lehetett a környékbeli rövid életű – krasznai, veresvízi, scrădoasai (bodzafordulói) – hutáknak is, melyek a század végére mind beszüntették a termelést.⁸

2.

A szénbányászat a kapitalizmus és iparosodás általános törvényszerűségeinek megfelelően Erdély-szerte virágzásnak indult a 19. század második felében, és ez vonatkozott Háromszék vármegyére is, noha az erdővidéki lignit nem tartozott a jó minőségű szénfélések kategóriájába. A birtokos osztály ennek ellenére kecsegtető lehetőséget lát az itteni szén kitermelésére. A *Brassói bánya és kohó-egylet* már 1855–1872-ben hasznosította a baróti szenet, évi 1000-1200 tonnát szállítva a szomszédos erdőfülel vasgyárnak. A Keleti Vasút megépülését követően a marosvásárhelyi Erdélyi Kereskedelmi és Hitelbanknál részvényes nagybirtokosok szorgalmazták a nagyobb arányú rendszeres művelést. Ennek eredményeként 1874-ben Kőpecen kezdődött

kitermelés. A bank a következő évben félmillió alaptőkével megalakította a későbbi *Erdővidéki Bányaegetlet Részvénytársaság*ot. Ez a vállalkozás tartotta fenn mindvégig a Székelyföld egyetlen számottevő bányáját. 1877-ben már több, mint 18 000 tonna szenet, 1890 után átlag évi 44 000 tonnát, 1904-től évi 50 000 tonnán felül termeltek. Eleinte Romániába is szállítottak, mert a fában gazdag, de iparban szegény székely vidéken nem volt könnyű a lignitet eladni. Sikerült azonban elérni, hogy a termelés felét a Magyar Állami Vasutak vegyék át. A bányatelepnek saját kisvasútja volt (1874, Háromszék első vasúti pályája), már az 1880-as évektől telefon működött, 1913-ban pedig kötélpályát helyeztek üzembe.⁹

A brassói és környékbeli ipari vállalatok: a botfalusi cukorgyár, a zernyeni papírgyár, a brassói vegyi üzem és mások jórészt a köpeci szenet használták energiaforrásként. Három megyéből (Háromszék, Udvarhely és Csík) gravitál ide a mezőgazdasági munkaerő-főllőség.

A szénbányászatnál kisebb méretű, de mindenképpen ipari tevékenységként tudható be az erdővidéki vasérckitermelés és -feldolgozás. Erdőfüle és a Magyarhermányhoz tartozó Bodvaj Erdővidéknek ekkor Udvarhely megyei, északi területére esik ugyan, de túl mai, Kovászna megyei hovatarozásukon az akkori gazdasági betagolódásuk is indokolja, hogy a Háromszék megyei iparfejlődésnél tárgyaljuk őket.

A bodvajai vashámor a 19. század közepén már komoly múltra nézett vissza. Alapítója ZAKARIÁS Antal örmény kereskedő, aki a csík-szentdomokosi rézbányának is társtulajdonosa. Az ipartelep 1828-ban veszi kezdetét, 1831-ben helyezték üzembe a vasolvasztót. A vállalkozás többféle nehézséggel találta szembe magát, a legnagyobb gondot a szakképzett munkaerő elégtelensége jelentette, később a hasonló profilú fülel vasfeldolgozó konkurenciája. Az 1850–60-as évek a gyártelep virágzó korszakának tekinthetők. 1857-ben a *Kolozsvári Közöny* számol be az itt folyó munkáról. Bodvajt figyelemreméltó gyárként jellemzi, melynek lakótelepén több, mint 100 ember él. Kiemeli az öntöttvas tárgyak, főleg az edények jó minőségét. A mezőgazdasági szerszámok mellett a háztartásban használt



tárgyak, mint vízforraló kazánok, melegítő- és főzőkályhák gyártása kerül előtérbe. Bodvaj 1880 körüli évben 4050 q vasércet, 743 q nyersvasat, 602 q öntvényt, 447 q kovácsolt vasat állított elő, 26 telepi lakosából 20 volt a férfi munkás, de a 4 gyerekek elemi iskolája volt itt és katolikus templom is (kápolna). Ezután fokozatosan csökkent, illetve más források szerint meg-megszakadt a termelés (az 1880-asok elején a brassói iparkama úgy tudja, hogy a fülei és bodvajai vasművek ekkor már több éve szünetelnek), de beszüntetésére csak 1914-ben került sor.

Az erdőfülei kohó és öntöde 1842-ben létesült. RAUBER Nándor saját birtokán építtette fel a vasolvasztót, mely később a BODA család tulajdonába került. 1856-ban a brassai *Bányász és Kohászati Részvénytársaság* vásárolta meg az üzemet. A vasércet Száldobosról, Kisbaconból és a rákosi szorosból szállították, a szenet pedig Barótról. Termékei nagyrészt megegyeztek a Bodvajon gyártottakkal. 1881-ben Erdőfüle 28 800 métermázsa vasércet, 1880 q nyersvasat, 6000 q öntvényt, 2570 q kovács- és szerárut állított elő, és 352-en éltek a telepen, ebből 122 férfi munkása volt.

Egy harmadik erdővidéki termelőegység az ugyancsak ZAKARIÁS Antal beindította kisebb, nagybaconi, ún. „alsó hámor”, ez 1879-ben már a brassói Karl JEKELIUSÉ. A „Karlshütte” 2 verőgéppel, 8 munkással Romániába is termel ekkor, és egyike a két iparkamarai nyilvántartású „szerpörölyműnek” egész Délkelet-Erdélyben.

Az erdővidékieken kívül vasöntöde a NAGY Ezékiel-féle kovásznai volt, de ez 1861-es leírása szerint csak kis műhely, 1881-ben pedig már nem működött.¹⁰

3.

Az erdőalji falvakban a fakitermelés, deszkavágás és fuvarozás jelentette a családok legfőbb jövedelmét. A Kovászna, Papolc, Zágon feletti hatalmas fenyőerdők iparszerű kitermelését a múlt század 80-as éveinek végén HORN Dávid budapesti vállalkozó kezdte el Kommandón.

Háromszék vármegyében a vasút megjelenéséig az erdőhasználat csak hagyományos

keretek közötti kisipari mesterségként volt ismeretes. Amikor 1873-ban Brassót elérte a vasút, soha nem látott mozgás kezdődött a vasutak tervezése és építése terén. A vasútépítés nagy talpfa- és építőfaigényével húzóerőt gyakorolt a fakitermelésre és feldolgozásra. 1888-ban megalakult Magyarország történetének egyik legnagyobb fakitermelést, feldolgozást és szállítást folytató vállalata, az Erdélyi Erdőipari Részvénytársaság. Ezzel egyidejűleg HORN Dávid és a MÓRPURGÓ cég tette az első kísérletet egy ipari méretű vállalat létesítésére. A cég ZATHURECKY Gyulától és társaitól olcsó áron megvásárolták 25 évig terjedően a Papolc község határában lévő mintegy 15 000 katasztrális hold kiterjedésű erdőségek fáját. A Bászka-patak völgyében 1888-ban az alapító HORN Dávid neki fogott a gyulafalvi fűrésztelep kialakításának. Még ugyanaz év októberében üzembe helyezte az első hat keretes – József nevű – gőzfűrész, megvetve ezzel alapját a virágzó háromszéki faipari vállalatoknak. Az ipartelep megtervezésével és felépítésével egyidejűleg 1888-ban már villanyfényt használnak a világításra, elsőként a technikanak e csodáját Erdély délkeleti térségében. Az ipari létesítmény kialakításával párhuzamosan kocsitaut építenek Papolc és a fakitermelés között, 22 km-es szakaszon, 1889 telén pedig sor került a telep ünnepélyes felavatására. A városias jellegű gyártelep legfontosabb termékei: fenyődeszka, padló, lécz, oszlopok és kertfák, seprűnyelek, zsindelek, vasúti talpfák, cserzőkéreg. A fűrészárut gőzfűrészben, a zsindelet hasítással, a cserzőkérget őrlés útján állították elő. A fűrészárut a belföldi piacon kívül Franciaországba, Olaszországba, Bulgáriába, Romániába, Törökországba, sőt még ázsiai országokba is szállították. A fűrésztelepen a munka megszokás nélkül éjjel-nappal folyt. Az állandó alkalmazottak számára egyszobakonyhás kamrás-lakásokat építettek. 1889 őszén megkezdte működését az APOR Gábor alispánról elnevezett Gábor-fűrész a Gyulafalva szomszédságában lévő Kommandón. Műszaki felszereltsége, termelési jellege hasonló volt a József-fűrészéhez. Kommandó, ipari jellegű település lévén, városias kinézetű volt. Ezt a benyomást a munkáslakások, igazga-



tósági épületek, iskola, vendéglő, kereskedések kölcsönözték a telepnek. 1898-ban, az ország egyik legszebb és legnagyobb gőzfűrészgyáráként az Országos Erdészeti Egyesület tagjait látta vendégül. 1899-ben a gyártelep összes felszerelésével, melléképületével és lakóházainak egy részével tűzvész áldozata lett. 1905-ben újabb tüzeset tett kárt, ezúttal a munkásszállásokban.

A század végén még két vágteret és fűrésztelepet helyeztek üzembe: Góri és Musai néven. A jól megszervezett és nagyipari méreteket öltő erdőkitermelés iparvasutat igényelt a szállítás felgyorsítása érdekében. A *Gyulafalvi iparvasút*, ahogy akkor nevezték, a történelmi Magyarország legfontosabb erdei iparvasútjának számított. Az építkezés már 1890-ben elkezdődött, 1892-ben a munkálatok befejeződtek, a melléleágazások a kovásznai Térrét–Gyulafalva fővonalhoz csatlakoztak, megépítésük a múlt század végéig tartott, sőt bizonyos szakaszoknál a forgalomba helyezés átnyúlt századunk elejére is. A kezdetben 3, később 4 szakaszra osztott erdei vasúton 6 mozdony végezte a vontatást. Az iparvasút tulajdonképpen 3 rendszer kombinációja: lóvonaté, siklóé és gőzmozdonyé. A nagy szintkülönbség miatt egy gravitációs erővel működő különleges siklót létesítettek. A bécsi Theodor OBACH cégtől származó berendezés négy fő részből: a siklópályából, a felső végpontra elhelyezett, kötéldobokat és fékkorongokat magába foglaló gépezetből, a siklókötélből és két állványkocsiból állt. Ezek közül az egyikre tolták lent az üres, a másikra pedig fent a tele kocsit, és utóbbi adta tömegével az üres kocsi felhúzásához szükséges erőt. Az 1258 m hosszúságú siklón naponta 50-55 vasúti kocsit eresztettek le. A sikló-pálya felső állomása után kezdődött a tulajdonképpen iparvasút. Az építést és a fenntartást egyaránt nehezítette a málló, csúszós, süppedékes talaj. Gyakran volt szükség utánkavicsozásra. A Térrétől a József-fűrészig terjedő 20 km-es szakaszon például 178 átereszt és kisebb-nagyobb áthidalást kellett építeni, sőt, nagyobb hidak építésére is szükség volt.

Amint elkészült a Brassó–Kézdivásárhely helyi érdekű vasútvonal (1891), az iparvasutat meghosszabbították a kovásznai állomásig.

Kovásznán az ipari fakitermelés korai szakaszában jelentősebb fafeldolgozó üzemet nem építettek, mert ennél fontosabb lett a vállalkozás szempontjából a kis és nagy állomás közötti területen létesített kész- és félkészáru-lerakat, míg a leszállított deszkát és más fűrészárut a deszkaplaccon rakták át a vasúti vagonokba.¹¹

4.

1897-ben a GROEDEL-testvérek kezébe került az Erdélyi Erdőipari Részvénytársaság. A háromszéki kilenc fakitermelő és szállítócég közül ez maradt a legnagyobb és legerősebb, de továbbiak is megjelentek.

Papolcon 1898-ban létrejött egy meg egyezés, amelynek értelmében DIÓSI Lajos nagyváradi fakereskedő kötelezte magát, hogy a neki átengedett 4000 holdnyi fenyveserdő kereskedelmileg feldolgozandó faanyagát csak a papolci fuvarosokkal szállíttatja le (tengelyen) a legközelebbi vasúttállomásra, és a községben gyárat épít, így a lakosságnak 15 évig napszám és fuvardíj által megélhetést biztosít. Papolc a fűrészárut és a deszkavágás paradicsomának számított, mert a kommandói és az itteni vállalkozás mellé 1903-ban egy újabb csatlakozott, a BAJKÓ Ferenc telkén létesült *HEKSCH* és *METTNER* fakereskedő cég, amely 2 gőzfűrész felállításával 20–30 személynek biztosított munkát, nem beszélve arról az 50–80 fuvarosról, akik a nyersanyagot szállították a fűrészhez, és onnan a deszkát tovább.¹²

A múlt század 80-as éveinek a végével Zágon határában a 2600 katasztrális hold erdőt bérlő SCHMIDT–UNGAR cég a vágástól a gőzfűrészig úsztató-csatornát létesített, de már saját vasutat nem épített, hanem a kovásznai vasúti állomásig az Erdélyi Erdőipari Részvénytársaságtól bérszállítást vett igénybe. A 20. század első éveiben a nagyváradi illetőségű *DIÓSI Ignác* és *fia Lajos* nevű cég nagykapacitású fűrésztelepet épített ki Zágon határában, amely villanyvilágításra és éjszakai üzemeltetésre is berendezkedett. A vállalkozók 1905-ben elhatározták, hogy a szállítás korszerűbbé tétele érdekében az erdőki-termeléstől Zágon községén át a háromszéki vasút barátosi állomásáig teher- és személyszállítás-



ra alkalmas 17 km hosszúságú keskenyvágányú vasutat építenek, melyet egy év múlva üzembe is helyeztek.¹³

A múlt század végén, a gróf MIKES család nagykiterjedésű erdősegeinek kitermelése érdekében erdei iparvállalat létesült. A Gelence és Zabola határán lévő fűrésztelep a *Gróf MIKES Ármin-féle erdőipari és gőzfűrészgyár Gelencén* néven alakult. Már 1885 előtt megindult az erdei iparszervező munka, melyben kulcsszerepe volt a szállításnak. A kötélpályás, a vízi, illetve az úszócsatornás mellett a vasútiállítás megteremtése is foglalkoztatta a tulajdonost. 1895-re a vágások és fűrésztelepek közöttiállításban a lovaskocsik alkották az első, a zernyei csúszda a második, a vízi csatorna pedig a harmadik láncszemet, amely a Gelence-pataki duzzasztó vízzel működött. 1903-ban a Putna-patak melletti kitermeléstől a fűrésztelepig egy 10 km hosszúságú sodronypálya megépítését tervezték, melynek évi szállítóképességét 150 000 m³ gömbfára irányozták elő. A nagyszabású építkezés 1904-ben készült el. Ugyanakkor aállítás könnyebbé és gyorsabbá tétele érdekében már 1903-ban a gelencei üzemtől a Brassó–Háromszék vasútvonallal való találkozásig kb. 17 km hosszúságú erdei iparvasút építésének gondolata vetődött fel. 1905-ben elkészült az igen költséges és nehezen kivitelezhető munkálat. Időközben megvalósult a *Gróf MIKES Zabolai Erdőgazdasága és Fűrésztelepei Részvénytársaság* nevet felvevő vállalat számára megépült az a vasútvonal is, amelynek beletorkollása a Brassó–Kézdivásárhely útvonalba a *Zabola fűrésztelepi állomás* nevet kapta. Az üzem egyik fontos termelési tevékenysége a gyufaszálgártás volt, amely a zernyei fűrésztelepen valósult meg.

A gelence–zabolai erdőipari vállalkozás nemcsak úttörő volta és rangos műszaki színvonalá miatt méltó a figyelemre, hanem azért is, mert az alapító gróf MIKES Benedekné, később pedig fia, MIKES Ármin figyelmet fordított a folyamatos fejlesztésen túl a társadalmi háttér biztosítására is. Többek között az alkalmazottak számára megfelelő lakásokat építtetett, a gyermekeknek pedig a zernyei fűrésztelepen kéttan-erős iskolát nyitott. Itt jegyezzük meg, hogy

Gelencének erdősegein kívül altalaja is kincset rejtett. A kezdetben BENKŐ Pál és BENKŐ Gyula tulajdonában lévő kőolajforrásokat 1888-ban átvette STERNBERG Frigyes és társai cég, amely nekifogott a szakszerű kitermelésnek.¹⁴

A nagyobb jelentőségű erdőkitermelő vállalkozások mellett kisebb gőzfűrészek is működtek Háromszéken. Ilyen volt az *UGRON János és fia* cég Kovásznán, ahol ezenkívül még 1894-ben DIÓSI Ignác és fia, Lajos, alapított vállalkozást, valamint az *Első Székely Ipartársaság* alakult meg. FARKAS Márton gőzfűrész-telepe Bükszádon üzemelt a múlt század utolsó évtizedében.¹⁵

5.

Háromszék altalajának legértékesebb kincsei a változatos vegyi összetételű és nagy gyakoriságú ásványvízforrások, valamint az ezekkel összefüggésben jelentkező széndioxidos gázfeltörések, amelyek a vidék utóvulkanikus működésének eredményei. Elődeink felismerték ezt a rendkívüli természeti adottságot, és a múlt század végén európai szintű gyógyüdülő-hálózatot építettek ki, ahol az igényes gyógykezelés mellett a kulturált szórakozás lehetőségét is megteremtették. Ezen a téren kiemelkedik a sorból Előpatak gyógyfürdő, amely a múlt század végén nagyszabású átépítési és felújítási munkálatok eredményeként Erdély egyik legszebb, legvonzóbb fürdőhelyévé vált. A gombamódra megszaporodott impozáns villák összesen 600 szobával álltak a közönség rendelkezésére. A fürdővendégek számát évente 1500-ra becsülték, emellett azonban kétszer annyi kiránduló keresette fel Előpatakot. Az ide érkezők majdnem fele külföldi illetőségű volt, elsősorban Romániából, Bulgáriából és Szerbiából jöttek. Az ásványvízforrásokat kitisztítják, keretben foglalják, környéküket rendezik és pavilonokkal fedik be. Be-fejeződik a Lobogó-, Hideg-borvízfürdő, valamint a Diána 18 kádás melegfürdő építése. Fedett sétány, olvasóterem, gyógyszertár, postahivatal épül, intézményesítik a fürdőorvosi hivatal. Mindezek az intézkedések Előpatakából elegáns, mindenki által kedvelt fürdőhelyet varázsoltak.



Kovácszna gyógyfürdő kiépülése hasonlóképpen a múlt század utolsó évtizedére esik. 1889-ben megalakult a *Fürdő Részvénytársaság*, amely megkezdte a fürdő és a kutak rendezését, átépítését. Ekkor épült újjá a Pokolsár-, a Sós- és a MIKES-fürdő, a főtéri ásványvízforrás, a HANKÓ-forrás, és megkezdődik a Horgász-kút vizének palackozása. 1895-ben már 100 000 palack ásványvizet árusítanak a szomszédos helységeken. A múlt század 80-as éveinek végén a villák, fürdőházak, valamint a lakosság tulajdonában lévő kiadó szobák száma elérte a 300-at. A páratlan természeti adottságokkal rendelkező fürdőhely ekkor válik országszerte ismertté, és gyógyhatásának reményében keresik fel egyre többen.

Hasonló a története Bálványosfürdőnek, Málnásfürdőnek és Sugásfürdőnek, amelyek kiépítésére és gyógyhatású kihasználására ugyancsak a múlt század végén kerül sor. Bálványosfürdőn 1895-ben báró APOR Gábor torjai nagybirtokos egy kétemeletes, 50 szobával rendelkező, vízvezetékekkel felszerelt modern gyógyintézetet hozott létre, a Katalin-, Fidelisz- és Károly-források, valamint a Hammas és Vallató gyógyfürdők közelében. 1896-ban a fürdőhely már 306 vendéget fogadott. Még a fürdőtelep felépítése előtt, 1891-ben APOR Gábor a Büdös-barlangból kiáramló széndioxid értékesítése céljából szénsav-sűrítő üzemet létesített.

Málnásfürdő virágzása 1891-től számítható, amikor meleg kádfürdőt létesítettek, ugyanakkor a fürdő működéskéhez szükséges fontosabb berendezéseket szerzik be. Megkezdődött a legfontosabb létesítmény, az úgynevezett Lobogó-fürdő átépítése, amely ezután a Herkules nevet kapta. Ezt az igen népszerű gyógykezelő intézményt kettős medencével, öltözőkabinokkal látták el. A fő ásványvízkutat is kőkeretbe foglalták. Ilyen berendezéssel és értékes gyógyhatású ásványvízzel indult a fejlődés útján Málnásfürdő, amely a már említett gyógyfürdőkkel együtt a vidék gazdasági-turisztikai felemelkedését szolgálta.¹⁶

6.

Az ásványvizek palackozása és forgalmazása ugyancsak üzleti lehetőségekkel kecsegtette

a vállalkozókat, már régebb. Igaz, a fürdőlethez képest mérsékeltőbbek voltak a háromszéki eredmények. 1880–84-ben Előpatak nagyobb fürdőhely, mint Borszék, de ásványvizet kevesebbet forgalmaz, évi 500 000 liter (Borszék 2 milliót, amelyből 600 000-et külföldre, és egyedül innen van export). Bibarcfalva, Bodok, Felsőrákos termelése évi 100-120 000 palack (liter), Málnásé évi 80 000. (Az észak-erdővidéki Bibarcfalva és Felsőrákos valójában Udvarhely megye ekkor, de a vassfeldolgozásnál már említett okokból indokolt itt tárgyalni őket.)

Közülük a bodoki víz régebben is nagyon árusított volt. Az itteni források bővizűsége, magas szénsavtartalma, kitűnő íze, a borokkal való jó vegyíthetősége már a 19. században híressé tették a települést. A bodoki borvíz eljutott a bukaresti fogyasztókhoz is, de aztán Románia, még a millennium előtt, megtagadta beviteli engedélyét, ahogy a bibarcfalvi esetében is. A millenniumi recesszió általában is jól érzékelhető, bár 1897-ben a bibarcfalvi BAROSS-forrásból még mindig 218 000 liter kerül forgalomba. Utóbbi vizét 1890-ben kezdték palackozni, és BAROSS Gábor miniszter 1892. évi haláláig, ha rövid ideig is, de az egyetlen magyar ásványvíz volt, melyet a magyar vasúti étkező kocsikban egyáltalán forgalmaznak. Ugyanez és a borszéki víz Amerikába is eljutott ebben az évben (a borszéki Németországba és Romániába is), de a teljes székelyföldi ásványvízexport 50 000 palack alatt maradt a magas szállítási, illetve Románia esetében a vámköltségek miatt. 1905-ben Előpatakra 1 millió palack kerül forgalomba, a málnásiból 200 000, Kovásznáról 60-70 000, Bibarcfalva két forrásából 20-20 000. A megye termelése tehát ekkor is kétharmada csak az egyetlen Borszéknek (2-3 millió palack), viszont rajtuk kívül a Székelyföldön összesen alig 30 000 palack körüli termelést regisztrál a marosvásárhelyi kereskedelmi és iparkamara.

Polyánban is áldásnak tekintették a palackozásra is alkalmas gyógyhatású ásványvizet. A természet ezen adományát nemcsak a falu lakossága használta ivóvíz gyanánt, hanem az egész környék mázatlan cserépkorszokban szállította, Kézdivásárhelytől Bereckig. A Vénusznak,



majd Mariska-forrásnak, legutóbb Nemerének keresztelt ásványvíz akkor lett ismertté távolabbi vidékeken is, amikor 1892-ben SZABÓ Albert kézdivásárhelyi birtokos 20 évre bérbe vette az ásványvíz értékesítésének a jogát. A polyáni gyógyforrás történetének második és egyben legdicőségesebb szakasza 1895-ben kezdődött, amikor a forrástelep kezelését OLTEANU Sándor vette át, aki felismervén a vízben rejlő nagy értéket, elhatározta annak korszerű kitermelését és forgalmazását. A forrás fölé emeletes épületet készítettek, amelyet a legkorszerűbb töltő- és dugaszoló gépekkel szerelték fel, mellé pedig csomagoló- és raktárhelyiséget rendeztek be. Az új töltőállomás napi hozama 30 000 liter víz volt.¹⁷

7.

Háromszék városaiban, Sepsiszentgyörgyön és Kézdivásárhelyen a termelőerők fejletlensége és a tőkehiány következtében a gyáripar nehezen bontakozott ki. Kézdivásárhelyen néhány szesz- és sörgyáron kívül egyetlen jelentősebb iparvállalat sem létesült. A mezőgazdasági nyersanyagot felhasználó néhány élelmiszeripari üzem semmiképpen nem tekinthető valódi ipari vállalkozásnak. A századfordulón 11 mezőgazdasági szeszgyár üzemelt, ezenkívül 3 sörgyár is épült a környéken termelt árpa felhasználására.¹⁸

Sepsiszentgyörgyön egy kicsit más volt a helyzet, ha nehezen is, de itt elkezdődik az iparosítás. Néhány kisebb méretű vállalkozás – pálinkafőző, sörgyár – mellett az első fontosabb létesítmény a *Kiss és Nagy Első Székely Kalapgyára* volt. 1887-től a Magyar Királyi Csendőrség kalapszükségletét ez a gyár termelése biztosította. A 19. század utolsó felében már Sepsiszentgyörgyön is valódi gyáripari üzemek alakulnak. Elsőként ezek közül az 1879-ben létrehozott *Első Székely Szövőgyár* kezd termelni. A gyár szerény keretek között indult. Megfelelő alaptőke hiányában lenfeldolgozásra állították be. A gyár sorsa szorosan összefonódott a termelés háziipari jellegével. Kialakult a háziipar bedolgozások rendszere, ami azt jelentette, hogy a fonal-nyersanyagot hazavitték a szerződésesek, és otthon,

szövőszékeiken végezték el a megállapított munkát. A termékek közül említést érdemelnek a pamut- és lenfonal gyártmányok, férfi és női ruhaszövetek, törülközők, asztalterítők és szőnyegek. 1900-ban létrejött az a bérszerződés, melynek alapján KLINGER Henrik bécsi gyáros lett a Szövőgyár tulajdonosa. Ettől fogva a szakmunkások egy részét külföldről hozták, a hivatalnoki gárda is elsősorban osztrák és cseh nemzetiiségű volt. A bedolgozási háttér egyre inkább kiszélesedett, a házi szövőszékeket kiosztották a háromszéki asszonyok között, s a gyár kötelezte magát a háziiparosok nyersanyaggal való ellátására, valamint a termék átvételére. A környező településeken házi szövőközpontok alakultak ki.

Az 1897-es év korszaknyitó Sepsiszentgyörgyön gazdasági fejlődésében. Ekkor létesült GÖDRI Ferenc polgármester fáradtságos közbenjárásával a város második nagy üzeme, a *Dohánygyár*. A nagyarányú elvándorlás csökkentését és a helyi munkaerő hasznosítását fontosnak tartva, LUKÁCS László pénzügyminiszter is hozzájárult, hogy Erdélyben Kolozsvár mellett egy második dohánygyár épüljön, Sepsiszentgyörgyön. Az üzem működését több száz főből álló, főleg női munkaerővel kezdte meg.

A 20. század első évtizedére esik a SEQVENS József által 1852-ben alapított *Első Székely Posztógyár* fejlődésének kiteljesedése. SEQVENS József külföldi utazásai alkalmával elsajátította a posztógyártás legfejlettebb módszereit. Üzemét modern gépekkel és technikai eszközökkel szerelte fel, és így a legkényesebb igényeket is kielégítő termékei országszerte keresettek lettek.

8.

Sepsiszentgyörgy és általában Háromszék gazdasági, társadalmi felemelkedésének folyamatában fontos állomásként könyvelhető el a város bekapcsolódása az országos vasúti hálózatba. Ebben a tekintetben az első lépés 1891-ben történt, a Brassó–Sepsiszentgyörgy közötti összekötetés megteremtésével, és 1897-ben folytatódott, a Sepsiszentgyörgy–Csíkszereda vasútvonal megépítésével.

A megpezszült gazdasági életben a pénz-



forgalom egyre nagyobb szerepet töltött be. A megnövekedett tőkeszükséget igyekezett pótolni Háromszék legnagyobb hitelintézete, az 1876-ban alapított Háromszéki Takarékpénztár Részvénytársaság.¹⁹

A múlt század második felének megoldatlan szociális problémájaként sok szó esett a székely kérdésről. A jobbágyfelszabadítás, a határvidékek felszámolása tömegeket sodort zsellérsorba. Az általános leszegényedés vezetett oda, hogy megrendült a kétirányú áramlás: az ország belsejébe és a Kárpátokon túlra, valamilyen később pedig Amerikába. Tömegével vándoroltak a székely iparosok Romániába, és annak fellendülő kisiparát erősítették. Az eljárálás tradíció lett. Bojárak megbízottai a század végén Háromszéken egész falvak lakóit „előlegezték meg” tavasztól ősziig tartó munkára, szép nap-számberért. A nagyméretű kivándorlás hívta fel a kor közvéleményének a figyelmét a székelység gondjaira. Az 1902. évi Tusnádi Székely Kongresszus kijelentette: a bajokat az állam közbelépésével kell orvosolni, a gazdálkodás modernizálása útján. Majd minden községben gazdakört alakítanak, vezetőiket adózásban, könyvelésben, hitelügyekben képezik ki, szakmai kirándulásokat szerveznek számukra. Fogyasztási és tejszövetkezeteket hoznak létre. Programszerűen ekkor kezdődik a tenyészállatok nevelése.

Sajnos, az ipari termelés szélesebb körű meghonosodását többféle tényező is akadályozta: tőkehiány, az infrastruktúra elmaradottsága, a képzett munkaerő hiánya és – nem utolsósorban – az országvezetés nemtörődöm magatartása a vidék felemelését illetően. Mindezek miatt, a felsorolt eredmények ellenére Háromszék, ha nem is annyira, mint általában a Székelyföld, de megrekedett a fejlődésben, és az ország elmaradottabb vidékei között tartották számon.

Jegyzet

1. **Megyénk – Kovászna. Gazdasági Krónika.** 20. l.
2. IMREH István: **Majorsági gazdálkodás a Székelyföldön, a feudalizmus bontásának idején.** Bukarest, 1956. 33. l
3. **Zágoni nemes közösség jegyzőkönyve,** 1846–56
4. IMREH István, i. m. 155. l.
5. **Székely Nemzet.** Sepsiszentgyörgyi napilap. 1898. 151. sz.
6. BUNTA Magda – KATONA Imre: **Az erdélyi üvegművesség a századfordulón.** Bukarest, 1983. 114. l.
7. **Háromszék vármegye. Emlékönyv Magyarország 1000 éves fennállása tüneményére.** Sepsiszentgyörgy. 1899. 177. l.
8. **Zágoni nemes közösség jegyzőkönyve,** 1846–56
9. **Erdély története** III. Budapest, 1987. 1550. l.; HOFFMANN Géza: **A Székelyföld kincsei.** Barót, 1909. 38, 47–48. l.; **Bericht der Handels- und Geberbekammer in Kronstadt für die Jahre 1878 und 1879.** Brassó, 1882. 341. l.
10. HOFFMANN Géza, i. m. 82. l.; CSEREY Zoltán – Dr. BINDER Pál: **Bodvaj. Háromszék.** 1992. ápr. 25., 705. sz.; CSEREY Zoltán – Dr. BINDER Pál: **Erdőfüle. Háromszék.** 1992. ápr. 17., 698. sz.; **Bericht der Handels- und Geberbekammer in Kronstadt für die Jahre 1878 und 1879.** Brassó, 1882. 256–257, 273. l.; **Brassói Kereskedelmi és Iparkamarának Jelentése az 1880–1884. években.** Brassó, 1886. 111–112. l.; ROEDIGER Lajos: **Emlékirat** (Közlő: KÖNYA Ádám). *Acta (Siculica)* 1998/2. (1999) 160. l.
11. CSEREY Zoltán – dr. BINDER Pál: **Kommandó. Háromszék.** 1992. nov. 14., 751. sz.; Dr. BENKŐ Gyula – FÁBIÁN Ernő: **Kovászna.** 1995. 25. l.
12. CSEREY Zoltán – BINDER Pál: **Papóc. Háromszék.** 1992. nov. 21., 756. sz.
13. CSEREY Zoltán – Dr. BINDER Pál: **Zágon. Háromszék.** 1993. febr. 20., 917. sz.
14. CSEREY Zoltán – Dr. BINDER Pál: **Gelence. Háromszék.** 1992. okt. 3., 726. sz.; Dr. KOVÁCS János: **Adatok a háromszéki erdei szállítás történetéhez. Közlekedési Múzeum Évkönyve VIII.** Budapest, 1988. 307–321. l.
15. **Háromszék vármegye...** 181–182. l.
16. CSEREY Zoltán – JÓZSEF Álmos: **Fürdőélet Háromszéken.** Sepsiszentgyörgy, 1995.
17. **A Marosvásárhelyi Kereskedelmi és Iparkamara Jelentése az 1905. évben.** Marosvásárhely, 1906. 40–41. l.; **A Marosvásárhelyi Kereskedelmi és Iparkamara Jelentése az 1897. évben.** Marosvásárhely, 1898. 159–160. l.; **Brassói Kereskedelmi és Iparkamarának Jelentése az 1880–1884. években.** Brassó, 1886. 100–102. l.; CSEREY Zoltán – Dr. BINDER Pál: **Polyán. Háromszék.** 1994. ápr. 16., 1112. sz.
18. CSEREY Zoltán – INCZE László – Dr. BINDER Pál: **Kézdivásárhely V., Háromszék,** 1993. okt. 2., 979. sz.
19. CSEREY Zoltán – JÓZSEF Álmos: **Sepsiszentgyörgy képes története.** Sepsiszentgyörgy, 1999. 48–54. l.



**Dezvoltarea economică
în Treiscaune în a doua
jumătate a sec. al XIX-lea
și în primii ani
ai sec. al XX-lea**

(Rezumat)

Lucrarea parcurge pe scurt rezultatele dezvoltării economice în Treiscaune în jumătatea de secol ce a urmat după evenimentele de la 1848–1849. Pădurile constituiau principala bogăție. Pentru a le valorifica, mai întâi au apărut glăjării, fiind urmate de exploatarea de lemn și de industrie de cherestea. În anii 1870 în zona Baraolt a început mai ales exploatarea lignitului. Primele fabrici moderne sunt cele de la Sf. Gheorghe (Prima Fabrică Secuiească de Textile, Fabrica de Tutun). Apele minerale și mofetele au favorizat dezvoltarea stațiunilor balneare, cele mai importante fiind Vâlcele și Covasna.

**Economic Development
in Háromszék in the Second
Half of the 19th Century and
the First Years
of the 20th Century**

(Abstract)

The paper deals with the economic development of Háromszék county since the Revolution and Hungarian War for Independence and until the First World War. The most important riches of the region have always been the forests. Wood was first utilised in glass-works, later in the wood-working industry. The exploitation of the lignite in the Baróti Basin began in the 1870's. There were also several little forges there. The first modern factories of the county were founded in Sepsiszentgyörgy at the end of the century. Mineral water as part of the priceless natural resources made it possible to set up filling stations.

